

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДОВОГО ВИКОНАВЦЯ ДОБИ ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Шандрук С.М.,

*кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін
Комунального закладу вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»*

Шандрук С.М. Адміністративно-правовий статус судового виконавця доби Литовсько-Руської держави.

Стаття присвячена проблематиці адміністративно-правового статусу судових виконавців (діцьких, вижив та возних) Великого князівства Литовського, до складу якого в той час входила більшість українських земель.

Встановлено, що у Литовсько-Руській державі рішення та розпорядження судів виконували слуги місцевих урядників – діцькі та вижі, які одночасно виступали й у ролі офіційних свідків публічно-правових процедур. Зазвичай, діцькі здійснювали такі судові процедури як вручення позовів, примусову доставку відповідача до суду, виконання рішень суду, а вижі – ототожнювались з досудовими діями (огляд місця правопорушення, огляд потерпілого, розгляд та підтвердження обґрунтованості скарг, опис завданих збитків, опис майна боржника). Виж – це особа, що мала права офіційного свідка, тобто він засвідчував своєю присутністю законність правової процедури. Але в повсякденному житті чіткого розмежування повноважень діцьких та вижив не було, вони, як правило, об'єднувались та перетинались.

Можна констатувати, що основоположним чинником виживства виступає службова належність до певного пана: великого князя, його намісників (воєвод і старост) та привілейованих землевласників (князів, панів, бояр, шляхти). Судовий імунітет, виражений у доменіальній юрисдикції, як недоторканність права на владу, ймовірно і став підґрунтям формування виживства. На відміну від вижа як стороннього свідка, діцький визнається як судовий виконавець встановленої процедури. Виконавчі функції діцького ототожнюються з судовими процедурами, що базуються на рішеннях суду і мають примусовий характер (виконання судового вироку, стягнення штрафу, ув'язання в маєток, доставлення правопорушника до суду, розшук особи тощо).

Після проведення судової реформи 1564–1566 рр. вижив та діцьких поступово замінили возні, котрих призначав староста або воєвода. Основними повноваженнями возного були вручення позовів; оголошення терміну судового засідання при врученні позову; приведення свідків до присяги; освідчення правопорушень; ув'язання у власність за вироком суду; оглядання наслідків правопорушень та ін. Возний за своїм статусом був найнижчою посадовою особою суду.

Встановлено, що діяльність вижив та діцьких була одноразовим дорученням, вони діяли від імені уряду, але при цьому належали до слуг місцевих панів. Возні, на відміну від них, були постійно діючими посадовими особами пореформених судів.

Ключові слова: виж, діцький, офіційний свідок, возний, досудові процедури, судові процедури, вижове свідчення, статут.

Shandruk S.M. Administrative-legal status of the bailiff of the era of the Lithuanian-Ruthenian state.

Article is devoted to the problems of the administrative-legal status of bailiffs (called as 'ditskyi', 'vyzh', and 'vozni') of the Grand Duchy of Lithuania, which at that time included most of the Ukrainian lands.

The article reveals that in the Lithuanian-Ruthenian state, the decisions and orders of the courts were carried out by the 'ditskyi' and 'vyzh' – servants of local governors who simultaneously acted as official witnesses of public law procedures. Whereas the 'ditskyi' performed such court procedures as handing

claims, forced delivery of the defendant to the court, execution of court judgements, the 'vyzh' dealt with pre-trial actions (inspection of the scene of the offense, examination of the victim, consideration and confirmation of the validity of complaints, description of the damages caused, description of the debtor's property). A 'vyzh' was a person with the rights of an official witness, which meant that he testified by his presence to the legality of the legal procedure. But in everyday life, there was no clear distribution of the 'ditskyi' and 'vyzh's' powers, and they often merged and intersected.

It can be stated that the fundamental factor of 'vyzhivstvo' is the official belonging to a specific master: the grand duke, his governors ('voievodas' and 'starostas'), and privileged landowners (dukes, masters, boyars, nobility). Judicial immunity, expressed in the domain jurisdiction as the inviolability of the right to power, probably laid the basis for the formation of 'vyzhivstvo'. Unlike the 'vyzh' as an outside witness, the 'ditskyi' is recognized as a bailiff of the established procedure. The executive functions of the 'ditskyi' are identified with judicial procedures based on court decisions of a coercive nature (execution of a court sentence, collection of a fine, recovery of property, delivery of an offender to court, search for a person, etc.).

After the judicial reform of 1564–1566, the 'vyzhyi' and 'ditskyi' were gradually replaced by the 'voznyi' appointed by the 'starosta' or 'voievoda'. The major powers of the 'voznyi' included handing in claims and announcing the term of the court hearing; taking witnesses to the oath; examination of offenses; putting into possession by a court verdict; inspection of the consequences of offenses, etc. The 'voznyi' was the lowest official of the court by his status.

It was found out that the 'vyzhyi' and 'ditskyi' who acted on behalf of the government, being servants of local masters at the same time, carried out one-time errands, whereas the 'voznyi' was a permanent official of the post-reform courts.

Key words: 'vyzh', 'ditskyi', official witness, 'voznyi', pre-trial procedures, court procedures, 'vyzh's' testimony, statute.

Постановка проблеми. Наявність інституту примусового виконання судових рішень є обов'язковою ознакою будь-якої держави. Історія нашої країни свідчить про те, що в різні періоди її розвитку виконання судових та інших владних рішень надавалось досить велике значення і воно здійснювалось в залежності від сформованих у той час історичних, правових, соціальних та культурних чинників. В процесі історичного розвитку виконавчого провадження на українських землях судові рішення виконували слуги урядників, цивільні чиновники, військові посадовці та навіть поліцейські підрозділи. Перманентно зростав адміністративно-правовий статус судових виконавців – від слуги місцевого урядника і до посадової особи суду, вдосконалювались та розширювались процедури примусового виконання, їх документальна фіксація, посилювалися вимоги до службових осіб та їхня роль в управлінському процесі.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових досліджень та публікацій останнього часу показує, що питанням діяльності судових виконавців доби Великого князівства Литовського присвячені праці Д. Вашука, С. Ковальнової, М. Котляра, П. Музиченка, В. Поліщука, Л. Скоморохи, Н. Старченко, Д. Фіолевського, С. Фурси та інших науковців та практиків. Проте дослідження особливостей їхнього адміністративно-правового статусу залишається недостатнім.

Метою статті є дослідження процесу розвитку адміністративно-правового статусу судових виконавців конкретно визначеної історичної доби; визначення їх місця в апараті управління; аналіз службових повноважень.

Виклад основного матеріалу. У Великому князівстві Литовському рішення та розпорядження суду виконували діцькі та вижі, які одночасно виступали й у ролі офіційних свідків. Як правило, діцькі ототожнювались з такими судовими процедурами як вручення позовів, примусова доставка відповідача до суду, виконання рішень суду [1, с. 146], а вижі – з досудовими (огляд місця правопорушення, огляд потерпілого, розгляд та підтвердження обґрунтованості скарг, опис завданих збитків, опис майна боржника). Виж – це особа, що мала права офіційного свідка, тобто він засвідчував своєю присутністю законність правової процедури (аналогічні офіційні особи існували у Київській Русі та називалися видоками і послухами). Але в повсякденному житті чіткого розмежування функцій діцьких та вижив не було, вони, як правило, об'єднувались [2, с. 87].

За виконання своїх обов'язків вижі та діцькі отримували грошову винагороду в розмірі одного литовського рубля (100 гріш) – для господарських вижив та діцьких, та вдвічі менше – для воеводських та старостинських. За виїзди на місце виконання вони отримували додаткову оплату – по грошу за милю відстані (ст. 33 Р. 6) [3].

Окрім того, ст. 34 Р. 6 Статуту закріпила за вижем значення незаперечного свідка у судовому спорі: “Вижа ...ниhto пересветчити не может” [3]. Це означало, що всі інші докази у справі сприймалися як другорядні, а свідчення вижа було основним для суду.

На відміну від уряду, як персонального привілею, виживство вважалось одноразовим дорученням на певну справу і не закріплювалось за особою в якості посади. Виж, як слуга старости або іншого урядника замкового уряду, з одного боку був представником уряду (“виж врядовый”), а з іншого – слугував особі-заявнику. Правова вимога освідчення і оскарження правопорушень через запис до замкових книг спричиняла фіксацію правових процедур. Виживство виступало у писаному праві основним способом такої фіксації й стало інститутом узаконення правових дій. Литовський Статут 1529 р. передбачав дві різних публічно-правових процедури: рок (двостороннє вирішення справи у суді) та довод (односторонній доказ правопорушення). Вижове свідчення сприймалось саме як незаперечний доказ та було кращим доказом, ніж усні свідчення “людей добрих” або присяга. При призначенні урядом вижа на здійснення певної публічно-правової процедури, виж отримував посвідчення особи – “лист врядовый вижовий”, який уповноважував його на вчинення певних дій [4, с. 88].

Публічно-правові процедури за участю вижив можна класифікувати за такими видами: 1) за свідчення правопорушення (огляд, опитування, обвід); 2) вручення судових листів та участь у судових засіданнях; 3) слідчі (розшук селян-втікачів, худоби, речей, арешт, допит і катування злочинців); 4) правонаступництво (уведення у володіння майном, виконання двосторонніх угод купівлі-продажу, застави, заповіту, визначених судом) [4, с. 90].

Якщо судова справа потребувала ознайомлення із обставинами вчинення злочину на місці, великий князь або воєвода чи староста міг послати вижа. Виж оглядав місце злочину, тіло забитого або рани потерпілого, опитував свідків, а потім повинен був офіційно засвідчити те, що побачив або почув: “...на обвожене оного квалту ... брал... вижом з уряду замка господарського... службника его милости пана... старосты Луцкого, на имя Павла Невишского, и там был и оттоля приехавши, ...тými словами сознал: иж, будучи у Шулжинцов, видел есми там тых квалтовников ... , которые передо мною вижом и пред сторонами доброволне визнавали ... иж, на имене Чернятин квалтом наехавши, девку узали и батка ее Павла Зозулю збили и зранили...” [5, с. 51].

Свідчення вижа мало офіційний, “урядовий” характер, та розглядалось як судовий доказ і було підставою для вимагання правосуддя або постановлення судового рішення. Воєвода або староста міг направити вижив на копні суди в якості представника уряду. Присутність вижа надавала їх рішенням більшої сили й законності [1, с. 147]. За дорученням великого князя або воєводи чи старости виж міг розслідувати деякі обставини справи або перевірити показання свідків. Виж надсилався також як наглядач в суд пана над селянами. Він мав право заарештувати і доставити у в'язницю підозрілих у скоєнні злочину осіб. Так, коли пан Борзобогатий ухилився від суду над своїми селянами, які були затримані потерпілими, останні видали злочинців вижу для ув'язнення [5, с. 48].

Однак виживство не мало постійного службового закріплення і вижем могла стати будь-яка особа, незалежно від соціального стану (шляхтич, боярин, міщанин, селянин) або, навіть, урядник нижчої ланки замкового уряду (ворітний, підписок, комірник). Вибір вижа часто міг визначатись соціальним статусом особи, яка мала проводити публічно-правову процедуру, та характером правопорушення (мало значення складність справи). Хто мав виконати обов'язки вижа вирішував не тільки уряд, а й вимоги публічної процедури. Тобто, у виживстві вимоги публічно-правової сфери поєднувались з представництвом влади. Однак для історичного розгляду механізмів влади малопомітні вижі набули значення головних “свідків подій”, які виконували свою важливу роль у протоколюванні записів урядових книг, а отже у складанні історичних документів, з яких можна дізнатися про судочинство того часу [6, с. 25–27].

Сеймова постанова 1551 року увела новий тип виживства – присяжний. Нові вижі, на відміну від вижив – персональних слуг, мали публічний характер служби й складали перед місцевими урядами присягу. Вижами тепер могли буди тільки шляхтичі, обрані повітовою адміністрацією.

Серед осіб, що допомагали великому князю і воєводам та старостам у їхній судовій діяльності, були ув'язчі. До їхніх функцій належало введення до володіння маєтком за рішенням суду. Маєток міг передаватись потерпілій стороні як погашення боргу або відшкодування збитків. Ув'язчі також отримували платню, так зване “ув'язче”. Потрібно відмітити, що вони одержували ув'язче і тоді, коли вводили у володіння маєтком не за рішенням суду, а за пожалуванням великого князя або воєводи чи старости [1, с. 147].

Після проведення судової реформи 1564–1566 рр. вижив та діцьких поступово замінили возні, котрих призначав староста або воєвода. У кожному повіті було декілька возних, як правило – двоє або троє. Сторона могла запросити возного до виконання своїх обов'язків з його власного помешкання без попереднього звернення до місцевого уряду (тоді як виж надавався від імені представника уряду). Повноваження возних були передбачені в статті 5 (Справа и врадъ возного): 1) вручати позови; 2) оголошувати термін судового засідання при врученні позову; 3) приводити свідків до присяги; 4) приймати освідчення правопорушень; 5) ув'язувати у власність за вироком суду; 6) оглядати наслідки правопорушень [7]. Як бачимо, що найбільш важливою процедурою було вручення позову, натомість найбільш масова – засвідчення майнових збитків та тілесних ушкоджень – закріплена останньою. Отже, возний міг виконувати функції офіційного свідка публічно-правових процедур; кур'єрські; виконання рішення суду та угод, нагляду за порядком під час судового процесу; слідчі.

Правовою основою діяльності возних були Статути Великого князівства Литовського 1566 та 1588 рр., які передбачали такі вимоги до претендента на зайняття посади возного:

- возним міг бути тільки шляхтич (належність до привілейованого стану);
- особа, добре відома в повіті, надійна та віруюча;
- особа мала постійно мешкати в тому повіті, де знаходився суд;
- місцева шляхта мала надати письмове підтвердження надійності претендента [7].

До виконання обов'язків возний допускався після складання присяги (Статут 8 Статуту 1588 р.). В якості понятих при возному мало бути не менше двох шляхтичів для підтримки та засвідчення його дій. Для огляду потерпілих нешляхетного походження присутність понятих не вимагалась. За невиконання своїх процесуальних обов'язків возний міг притягуватись до кримінальної або матеріальної відповідальності. Так, за несправедливий підрахунок завданої особі шкоди (збитків) він міг бути покараний на смерть, а за неподання судових листів сторонам, несвочасний виклик сторін до суду міг отримати 12 неділь ув'язнення в замку та, окрім цього, відшкодувати шкоду сторонам (Статут 9 Статуту 1588 р.) [8].

У 10-му статті визначалась грошова винагорода возного: за виїзд на місце виконання рішення (або для огляду) він отримував один гріш за милю відстані – помилне (враховувався проїзд тільки в один бік), за огляд поранених, проведення дізнання, огляд завданої шкоди, арешт та ув'язнення особи – також один гріш, за уведення в маєток належало сплачувати один гріш (Статут 10 Статуту 1588 р.) [8].

Закон захищав права возного під час виконання ним публічно-правових процедур. Статтею 11 було передбачено, що в разі вчинення йому тілесних ушкоджень винна особа ув'язнювалась на 12 тижнів до замку та сплачувала возному завдану шкоду. В разі вбивства возного винний підлягав смертній карі [8].

Інтереси Волинських магнатів та урядовців часто не співпадали з інтересами дрібної шляхти при обранні возних, про що свідчить клопотання до сейму Луцького старости князя Богуща Корецького щодо обрання возних у Луцькому повіті з числа путних бояр (хоча за Статутом 1566 року возних мали обирати з осілої шляхти). У згаданому повіті інститут возних почав запроваджуватись весною 1567 року. Можна зробити припущення, що причиною такої відстрочки було явне небажання Луцького старости замінити урядових вижив на возних. В Короні Польській шляхта на вознівство не обиралась. Соціальний статус вижа відповідав статусу польського возного й отожднювався з панською або урядовою службою та у випадках засвідчення справ шляхетних осіб не відповідав шляхетській гідності. З іншого боку, для старости уведення інституту возного було пов'язано з втратою адміністративного впливу при виконанні певних публічно-правових процедур, адже на свого слугу вплинути було досить легко [9, с. 75].

Уряд возного не входив до ієрархії земських урядів і формально складав їхню найнижчу сходинку. Однак на відміну від виживства, яке ґрунтувалося на приватній службі і до урядів не належало, вознівство набувало статусу уряду, який не перебував в особистій залежності від нових судів – гродського, земського чи підкоморського. Це виражалось у тому, що возний складав присягу при вступі на посаду, та на відміну від вижа, міг свідчити перед будь-яким урядом, хоча й у межах своєї повітової юрисдикції. Крім того, сторона могла викликати возного шляхом особистого запрошення і з його власного помешкання, без попереднього звертання до гродського чи земського урядів, тоді як виж надавався лише від імені урядника відповідного уряду (старости чи воєводи) [10, с. 150].

Висновки. Таким чином, до проведення судової реформи в 60-х рр. XVI ст. система урядів не була постійною і чітко впорядкованою, зазвичай функції судових чиновників виконувались особами, призначеними судовою владою, яка не була відокремлена від адміністративної. Діцькі та вижі не мали постійного посадового закріплення, а їхня діяльність вважалась одноразовим дорученням. Вони одночасно представляли місцевий уряд і були слугами його урядовців. Часто такі призначення були випадковими, а особи, котрі призначались на посади діцького чи вижа, за особистими якостями та рівнем професіоналізму не завжди відповідали встановленим вимогам.

Після впровадження пореформених судів ситуація докорінно змінилася. Впорядковується система урядів, виникають посади професіональних судових чиновників. Однією з них стає посада возного. До обов'язків возного входило доставляти позови і викликати ними осіб до суду, призначати термін розгляду справи в суді, брати присягу з сторін і свідків, виконувати судові вирокі та розпорядження, проводити слідчі дії, забезпечувати порядок в судовому засіданні, заносити в судові книги всі обставини справи тощо. Отже, адміністративно-правовий статус судового виконавця, як офіційного свідка публічно-правових процедур, змінився від представника місцевого уряду і слуги відповідного урядовця до професійного чиновника, який здійснював свої повноваження вже на постійній основі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальова С.Г. Судоустрій та судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 199 с.
2. Старченко Н.П. Возні на Волині в останній третині XVI – на початку XVII ст.: судові урядники чи слуги? *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2008. Випуск 8. С. 134–162.
3. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. 464 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_I_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1529_roku.
4. Поліщук В. Врядове виживство в структурі публічно-правових процедур (на матеріалі луцьких замкових книг 1558–1567 рр.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2002. Випуск 1. С. 79–109.
5. Ясинський М.М. Матеріали для історії судоустрою та судочинства в Литовсько-Руській державі. Акти про копні та панські суди. 1897. Київ. 256 с.
6. Поліщук В. Офіційні свідки – вижі Луцького замкового уряду в 1561–1567 рр. (особовий склад та службове підпорядкування). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2005. Випуск 5. С. 13–39.
7. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Одеса: Юридична література, 2003. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. 560 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/literature/istorichna/9624-statuti-velikogo-knjazivstva-litovskogo-tom-ii-statut-velikogo-knjazivstva-litovskogo-1566-roku.html>.
8. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. 568 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kivalov_Serhii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kn2.
9. Поліщук В. Прохання представників Волинської землі на вальних сеймах Великого князівства Литовського 1547–1568 рр. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Polischuk_Volodymyr/Prokhannia_predstavnykiv_Volynskoi_zemli_na_valnykh_seimakh_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1547-156.pdf
10. Поліщук В.В. Офіційні свідки в структурі Луцького замкового уряду до реформ 1564–1566 років (службове підпорядкування і правові послуги): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2003. 252 с.